

כמים הפנים לפנים

דודה לילי הייתה תמיד מקדמת את פני בחיך גדול, במאור פנים, בעין טובה כמו שאומר הרב שמואל, אבל גם עם מקל חובלים קטן: אתה כבר שכחת אותי, מזמן לא באת לבקר אותי, זה יפה? ככה עושים לנשים זקנות? ותמיד זכרה היטב את שמי ו לא התבלבלה אף פעם. כנראה שהייתה שמורה בלבה פינה חמה אלי; ואני בלבי, תמיד הייתה שמורה לה פינה מיוחדת - פינת לילי. לי ולי, ולו ולה ולכם ולהם, ולמי בעצם לא? מי אמר דודה לילי ולא חש במאור פניה וטוב עינה? "כמים הפנים לפנים. כן לב האדם לאדם" אמר שלמה המלך בספר משלי, ומפרש רש"י (בגמרא יבמות ק"ז ע"א): "כמים הללו שאדם צופה בהן ורואה בהם פנים כפניו. אם הוא שוחק - הם שוחקות ואם הוא עוקם - הם עקומות. כן לב האדם לאדם האחר: אם הוא אוהב את זה, גם זה הוא אוהבו. ואם הוא שונא את זה גם הוא שונאו". ואצל דודה לילי היה זה סיפור אהבה במבט ראשון, שני, שלישי, כל ביקור - סיפור, חבל על הזמן.

טוב, המשיכה דודה לילי, עכשיו שאתה פה, אל תדבר כל כך הרבה ו תגידי איזה ויץ טוב, הלוא תמיד יש לך איזה ויץ ואני כבר קצת שוכחת, אז אתה יכול לספר ואני לא אגיד לך שכבר סיפרת. ואני אומר לכם, שזה לא היה בדיוק נכון, אולי היא לא זכרה בדיוק את הבדיחה מראש, אבל מרגע שסיפרתי, תמיד קינן בלבי החשש שהיא אמנם תצחק ותהנה, אבל תאמר אח"כ: את זה כבר סיפרת, תספר עוד אחת, משהו חדש. היא זכרה אותן יפה מאד ואני ידעתי שצריך להיזהר, וכשבאים לדודה לילי מוטב לבוא תמיד עם תחמושת חדשה. נו, ועכשיו מה? עכשיו שאני לא שומעת, אין לך איזה ויץ קטן? משהו שיזכיר לנו רגעים יפים, גם כשאני כבר לא פה? האמת שיש לי משהו בשבילך דודה לילי, אבל את יודעת שעכשיו זה שלושים וצריכים להיות רציניים. טוב, היא אומרת, זה השלושים שלי, אני מרשה לך.

אז אם את מות עקשת... מספרים שיהודי אחד הגיע בערב שבת ממש כבר עם כניסת השבת לעיירה שהוא לא מכיר בה אף אחד, ולא ידע מה לעשות עם החמור שלו. אוטוטו שבת נכנסת והיכן יניח את החמור? היכן יקשור אותו? (אני רואה אותך כבר מחייכת, את בטוחה שלא סיפרתי לך את זה כבר? תמשיך, תמשיך, אני לא מכירה, זה נשמע לי מעניין, ערב שבת, יהודי, חמור...). היהודי האורח עוצר שני אנשים ברחוב, כשהם כבר בדרכם לבית הכנסת ואומר להם: תסלחו לי, איפה אני יכול לקשור את החמור למשך השבת? איפה אוכל להשאיר אותו? - תלך לרב, הם עונים לו, הבית השלישי ברחוב השני ימינה והוא כבר ידאג לקשור את החמור. למה לרב דווקא הוא שואל? והם עונים לו: כי הרב שלנו גדול בחכמה, במקרא ובמדרש, והוא יודע לקשור כל דבר לפרשת השבוע...

אז ברשותכם רבותי, אני רוצה לקשור את דמותה של דודה לילי לפרשת השבוע. וכדי שהחמור לא יברח לנו, הקשר יהיה ליותר מפרשה אחת, לפרשות השבוע שמלוות אותנו מסוף ספר בראשית, ספר האבות והאמהות של העם שלנו, אל ספר שמות אותו התחלנו לקרוא לפני כשבועיים. אחד מכינויו של ספר בראשית הוא ספר הישר, כדברי הגמרא במסכת עבודה זרה דף כה עמוד א: "מאי ספר הישר? אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, שנאמר: תמות נפשי מות ישרים". וידועים דברי הנצי"ב בהקדמתו לפירושו לספר בראשית: "זה הספר הנקרא ספר בראשית, נקרא בפי הנביאים ספר הישר, כדאיתא במסכת עבודת כוכבים... ומפרש ר' יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, שנאמר: תמות נפשי מות ישרים. ויש להבין הטעם למה קרא בלעם את אבותינו ישרים - ביחוד, ולא צדיקים או חסידים וכדומה? והענין נתבאר בשירת האזינו על הפסוק: הצור תמים פעלו... צדיק וישר הוא. דשבח ישר הוא נאמר לְהַצְדִּיק דין הקב"ה בחורבן בית שני שהיה דור עיקש ופתלתול. ופירשנו שהיו צדיקים וחסידים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמים... על כן מפני שנאת חנם שבלבם זה את זה, חשדו את מי שנוהג שלא כדעתם ביראת ה', שהוא צדוקי ואפיקורס... שהקב"ה ישר הוא ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר, גם בהליכות עולם ולא בעקמימות, אע"ג שהוא לשם שמים. דזה גורם חורבן הבריאה והריסות הישוב בארץ. וזה היה שבח האבות, מלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים,

היינו שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום, היו עמם באהבה וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריאה". עד כאן דברי הנצי"ב.

אני חושב שאם יש קו אופי שאני זוכר אצל דודה לילי ודוד משה זכרונם לברכה, קו שמחבר אותם בעיני עם חותני וחונתי זכרונם לברכה, שהיו מאד דומים להם ומאד קשורים. וזו, נקודת הפשטות והיושר, לצד כל שאר מעלותיהם. נקודה שתמיד נכחה והורגשה בעליל, בפגישות משפחתיות בשבתות, בחגים וסתם ימי חול, בפנים השוחקות והאוהבות, בלימוד המשותף של דוד משה וחונתי הרב יוסף יהודה. הליכות עולם ומלואו, ספר ותלמודו, פשט כפשוטו, בדרך אחת ויחידה שהכירו – דרך הישר. "תמים תהיה עם ה' אלהיך".

זה מה שראינו, זה היה ספר בראשית שלנו. אבל לקח לנו זמן, בפרט לי שהסתפחתי למשפחת ריינר בתוקף החוק ורשם הנישואין ולא מלידה, להבין שדרך ישר זו אינה פשוטה כלל ועיקר. שמתחתיה זורם לו נהר סוחף אדיר של מאורעות כבירים ונסתרים, של הירידה של תחילת ספר שמות, של כוס היגון, השכול, הסבל והאובדן.

את פרשת השבוע שעבר, פרשת שמות, חותמים דבריו הקשים של משה: "לְמָה הֲרַעַתָּה לְעַם הַזֶּה לְמָה זֶה שָׁלַחְתָּנִי: וּמֵאֵז בְּאֵתִי אֶל פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הֲרַע לְעַם הַזֶּה וְהַצַּל לֹא הֵצַלְתָּ אֶת עַמְּךָ" ואומר על כך מדרש שמות רבה פרשה ה סימן כב: "בנוהג שבעולם, בשר ודם האומר לחברו: למה אתה עושה כן? הוא כועס עליו! ומשה אמר לפני הקב"ה: למה הרעותה לעם הזה? אלא כך אמר לפני הקב"ה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו - מדת הדין הייתה. ומעשה דור הפלגה ושל סדומיים היאך נדונו - ומדת הדין הייתה. העם הזה, מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: במה אדע כי אירשנה ואמרת לו: ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורי! ואם תאמר מה איכפת לי? אם כן: למה זה שלחתני ... באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר לא פגעה בו מדת הדין. ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה - במלחמות פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמות של שלשים ואחד מלכים שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך. מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ". אני לא מכיר מדרש תקיף יותר וחד יותר, התובע מהשכינה את דמעתם ושוועתם של "אותם הנתונים תחת הבנין" כדברי המדרש שם, מדרש התובע הסבר לסבל האנושי ולייסורים: למה ומדוע? מה הטעם בכל זה? ולמה דווקא הדור הזה, מה עשו שנשתעבדו ונרצחו והומתו יותר מכל הדורות שעברו?

בפרשות השבוע בא ספר שמות אחרי ספר בראשית. יורד המסך על ספרם של אברהם יצחק ויעקב ועולה המסך על דור הבנים והנכדים שהשתעבדו במצרים, עד שעוד רגע ונעלם ונטמא בגילולי מצרים. אצל דור אבותינו ואמותינו, שדודה לילי מסמלת בעבורי את כולם, הכיוון היה הפוך. מתוך שעבוד אירופה הנורא, מתוך שבעת מדורי גיהינום שנתנסו בהם, מתוך צריבת הזרוע והנפש, מתוך הספר בו נמחו שישה מיליוני שמות ויותר, מתוך ספר השמות והשמות הנורא הזה, הם באו והתחילו כאן את ספר בראשית, את דור הישרים שהביא אותנו לעולם של תקומה ועצמאות. אני חושב שזה הזרם הנחבא והסמוי שעמד מאחורי האנשים הישרים האלה, שרק היום, כאשר שוב אין הם איתנו, אנחנו אולי מבינים אותו טוב יותר. דור ישרים, צדיקים וחסידים יותר מאבות האומה. מדרש אליהו רבה אומר: "לפיכך יהיו אומרים כל אחד ואחד: מתי יגיעו מעשיי למעשה אברהם יצחק ויעקב, שלא קנו העולם הזה והעולם הבא, אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה". ואני אומר לכם שמעשה דור אבותינו ואמותינו, שדודה לילי מסמלת כאמור בעבורי את כולם, גדול ממעשה אברהם יצחק ויעקב, בכך שהפכו את סדר פרשות השבוע שלנו. שכתבו את ספר בראשית לאחר ספר שמות – של מות. הם לא דברו על כך הרבה, לא מי שסבל שם את שבעת מדורי גיהינום ושרד, לא אלה שחברו כאודים עשנים איש אל רעהו על אדמת ההריגה והקימו בית שהמשכו בארץ ישראל; וגם לא מי שלא ידע את נפשו כאן בארץ מרוב דאגה וגעגועים ליקיריו האבודים שם בחשכת אירופה המגואלת בדם. הם חסכו מאיתנו את ספר שמות והתחילו מבראשית.

טוב, אומרת דודה לילי, יש לך אולי עוד ויץ אחד קטן לפני שאתה הולך. (את רוב הבדיחות ספרתי לה כשהיינו נפרדים ליד הדלת, שיישאר לה טעם של עוד, שתקבל אותי יפה גם בפעם הבאה, ממש דאגתי). נזכרתי בבדיחה שסיפרתי לאחיה, הלוא הוא חותני הרב יהודה יוסף ז"ל, שאהב גם הוא תמיד לשמוע איזו בדיחה טובה. את יודעת מה ההבדל בין אופטימי לפסימי שאלתי? וראיתי לפי הברק והזיק השובב שניצת בפניו שהפעם אני אולי קולע יותר טוב מהרב והחמור. מה? מה? אופטימי, פסימי, תספר לי אמרה דודה לילי. המשכתי: לוקחים כוס וממלאים אותה מים עד חציה ושואלים את האופטימי מה הוא רואה והוא עונה: כוס חצי מלאה. שואלים את הפסימי מה הוא רואה והוא עונה: כוס חצי ריקה. דודה לי לי צחקה ואמרה: באמת, שניהם צודקים. המשכתי ואמרתי לה שיש המשך לבדיחה, שהאופטימי שואל את הפסימי: למה אתה תמיד רואה את החצי הריק ולא את המלא? ראיתי שדודה לילי נדרכת קמעא לשמוע את ההמשך. אמרתי: הפסימי עונה לאופטימי: אבל למה החצי הריק תמיד למעלה? דודה לילי צחקה צחוק גדול ושמחתי מאד ששוב עלה בידי לגרום לה לחייך, וכעת אני חושב שדודה לילי ודורה הצליחו לעשות מה שאפילו גדול האופטימים לא הצליח - להחזיק כוס שהחצי המלא היה תמיד למעלה.

ויש עוד אחת אמרתי, מנצל את ההצלחה: אופטימי סבור שהעולם הזה הוא העולם הטוב ביותר מכל העולמות האפשריים. פסימי חושש שזה באמת כך. או, אמרה דודה לילי, זו כבר לא בדיחה, זה באמת. ומיד הרגיעה אותי – זה טוב, זה יפה מאד, זה חכם, סיפרת את זה גם לאחי ולדוד משה?

מרים בת שמואל אליעזר ורבקה, הלוא היא דודה לילי שלנו - תשעים ושלוש וחצי שנים היית כאן בעולם הזה שהוא גם הטוב וגם הרע מכל העולמות. ראית הרבה רע והרבה טוב, הרבה חצאי כוסות מלאים והרבה ריקים, כוסות שבורים ושלמים, פשוטים ומהודרים, עולמות שאין טוב מהם ועולמות שרע מהם כבר לא ייתכן. ותמיד נשארתי את - אישה ישרה, חכמה וחיננית, במאור פנים ועין טובה, שאחרי הכל יודעת גם ליהנות מאיזה ויץ קטן.

היי שלום, תחסרי לנו מאד.

שלך

אשר

